

Dezbateri

B. Voskresenki: Cer public permisiunea de a folosi concluziile Dumneavoastră în activitatea mea psihoterapeutică. Întrebarea mea, este, de asemenea, legată de profesie, dar poate că va fi de interes și pentru toți cei prezenți. Ați caracterizat pe scurt contingentul „enoriașilor trecători”, înainte de toate, după poziția lor socială locul de reședință. Puteți spune ceva despre caracteristicile lor sufletești? Cât de deschiși sunt față de comunicare: cea de zi cu zi, cât și cea în cadrul catehizării? Cât de rezistenți, rigizi sau, dimpotriva, mai vioi și flexibili, etc.?

V. Iakunțev: Desigur, dacă omul vine la catehizare, în starea sa sufletească există o anumită anxietate. De ce? Deoarece „siguranța falsă a mântuirii”, despre care am vorbit tocmai acum, nu îl mai satisface. Însăși sintagma „siguranță falsă a mântuirii” provine din scrierile Sfinților Părinți. De exemplu, o folosește Fericitul Augustin în lucrarea sa „Despre credință și fapte”. Adresându-se prezbiterilor și episcopilor, el scrie că mai mulți au ajuns să fie botezați fără pregătire. Adică această problemă era și atunci, oricât de ciudat ar părea. Și mai departe: „Suntem vinovați că le dăm oamenilor siguranța falsă a mântuirii”. Pe de o parte, în Biserică sunt Sfintele Taine, și este destul de răspândită convingerea precum că acestea ar fi mântuitoare în sine: dacă ești botezat, Dumnezeu deja te-ar fi primit, și acum, de fapt, te-ai putea apuca liniștit de treburile tale zilnice. Pe de altă parte, există un sentiment clar de nesatisfacere, anxietate și nesoluționare a acelor probleme pe care omul le poate rezolva numai atunci când, într-adevăr, dobândește experiența comuniunii cu Dumnezeu și viața bisericească văzută ca practica comuniunii cu Dumnezeu și cu aproapele.

În general, „enoriașii trecători” sunt încăpățânați, lor nu le este ușor în timpul catehizării. Mai ușor, este celor nebotezați, și roadele catehizării lor sunt cele mai bune. Iar cel mai greu le este enoriașilor permanenți, care deja se împărtășesc și au venit la catehizare pentru a completa ceea ce le lipsește. Lor le este mai greu pentru că au multe de învățat din nou.

D. Gasak: Printre acele probleme acute legate de viața parohială de zi cu zi, pe care le-a abordat domnul Vladimir Iakunțev, există un moment foarte important ce ține de distingere a între erezie și superstiție. Revelația Noului Testament a intrat în istorie ca ceea ce nu aparține lumii acesteia. În mărturia vechilor creștini, adesea vedem apologia creștinismului ca a credinței autentice în Dumnezeu Cel necreat, a credinței nedeșarte care duce la evlavie adevărată, care îl eliberează pe om de ipocrizie și dualitate și stabilește relații directe și deschise cu aproapele. În plus, creștinismul se lupta cu păgânismul ca cu o credință falsă care nu îi dă omului harul dumnezeiesc, pacea cea de sus. Însă la un moment dat, creștinismul a încetat să se mai antagonizeze cu păgânismul, primul fiind perceput și percepându-se pe sine ca o forță socială puternică. Acest lucru a fost legat de stabilirea unei relații strânse cu puterea seculară. Chiar și în Biserica a apărut un fel de relativism atunci când ea a început să susțină valorile importante pentru viața societății, pentru soarta istorică a poporului, a statului, a altor instituții publice, care inițial nu au fost bisericești. Și atunci, desigur, succesul prediciei Bisericii a început să fie evaluat după numărul cât mai mare de oameni prezenți la slujbe, etc. Totodată, Biserica a acționat ca și cum ar fi uitat experiența de opunere interioară păgânismului în esența lui. Și când au fost respinși idoli exteriori, făcuți de mână (în Imperiul Roman – păgânismul roman mareț, în Rusia medievală – păgânismul popular, etc.), creștinii s-au purtat ca și cum au uitat să sesizeze esența păgânismului.

Prin urmare, în problema superstițiilor, menționată de domnul Vladimir Iakunțev, aș observa că principalul lucru este întoarcerea la o religiozitate naturală, spontană, la un astfel de arhetip, care este viu în fiecare om din simplul motiv că trăiește pe pământ, fiind parte a lumii naturale. Omul este înclinat să caute astfel relații carei-ar garanta bunătați în viață, succes exterior, dar, în același timp, nu ar pune la îndoială atașamentul lui față de lucruri pământești, instituții etc. Întrebarea privind sfințirea de Biserica a vieții istorice a omului și a societății implică mai multe probleme, începând cu cele mai simple – sfințirea bunăstării materiale, fericirea în familie și așa mai departe – și terminând cu prezența Bisericii în instituțiile de stat și de la putere. Într-un fel, Biserica a ajuns în captivitatea unor asemenea împrejurări istorice. Și mai degrabă acea poziție pe care ne-a prezentat, raportul va fi acuzată de erezie, de un atac împotriva celor sfinte: cum oare a îndrăznit să-și ridice mâna la un nivel atât de puternic al culturii, mai ales al culturii religioase! Aceasta este considerată a fi creștină și ortodoxă, dar undeva în temelia ei nu este așa. Desigur, în referat nu a fost nici o aluzie la ideea că sub steagul de luptă cu idoli ar trebui să se respingă roadele mari ale culturii creștine, așa cum se poate observa la protestanții radicali care, de exemplu, privesc icoanele ca pe niște idoli.

Este important să se ridice iarăși și iarăși întrebarea privind faptul că creștinismul înfruntă păgânismul. Păgânismul nu este doar ceea ce ar fi fost înainte și

Dezbateri

până în prezent ar fi dispărut, nu este doar o credință arhaică, care cândva ar fi fost puternică, iar acum ar fi devenit un exponat de muzeu. Ca și înainte, acesta încă există în omenire. Se zice că pr. John Meyendorff spunea în timpul săptămânii lăsatului sec de carne, punându-și mâna pe burta: „Iubesc Ortodoxia – are atât de multe elemente păgâne!”

S. Moldovan: Mulțumesc foarte mult pentru această prezentare deosebită și pentru problema critică pe care simt eu că o adresează nouă tuturor, ca și credincioși, ca și membri ai Bisericii, și Bisericii contemporane. Aș începe cele câteva observații pe care le am, cu o afirmație inspirată de ideea păgânismului. Poate șochez, dar nu tot ce e inclus în păgânism e rău. Există în păgânism ceva pozitiv. Și dumneavoastră ați subliniat în referat o diferență esențială, dar eu cred că ea trebuie luată în considerare într-un anumit fel, și anume, ați spus că ceea ce e pozitiv în păgânism e nevoia de Dumnezeu a fiecărui om. Personal, nu cred că există om care să nu-l caute pe Dumnezeu, într-un fel sau altul. E ceea ce dumneavoastră ați numit „nevoie religioasă”. Și ați făcut o diferență foarte serioasă între nevoie religioasă și credință autentică. În mod evident, creștinismul se bazează pe credință, însă, într-un fel sau altul, răspunde și nevoii religioase. Oferă, de fapt, autenticul răspuns acestei aspirații a fiecărui om de a-l cunoaște pe Dumnezeu. Ne gândim la Sfântul Pavel în Areopag – Dumnezeu necunoscut. Nu sunt un adept al păgânismului, nici al sincretismului religios, că toate sunt la fel de bune, sau că toate sunt căi diferite spre același pisc. Însă nu cred că putem porni de altundeva decât de la nevoia pe care o resimte fiecare om, nevoia profundă, adâncă, imperioasă, care-l mână într-o direcție sau alta, până când, fie îl întâlnește pe adevăratul Dumnezeu, fie găsește un mod de a se sinucide. În tot felul de patimi, în uitarea lui Dumnezeu, în fuga de Dumnezeu, în ateism, în crime etc. Referitor la acești creștini, la aceste persoane botezate, dar care încă sunt în confuzie. Aș dori să fac o mică paranteză pentru a explica o diferență dintre situația dumneavoastră și situația din România. Datorită contextului istoric, noi aproape că nu avem de a face cu persoane nebotezate. Aproape toți cetățenii români sunt botezați. Nouă ne e foarte greu să sesizăm această diferență între un convertit autentic și cineva care a fost botezat în copilărie și, după aceea, într-un mod direct sau indirect, pe căi mai directe sau indirecte, ajunge să fie membru activ al Bisericii. Din acest punct de vedere, viața noastră bisericească poate, e mult mai încărcată de ceea ce ați numit dumneavoastră superstiție, decât frăția dumneavoastră, care se bazează, din câte îmi dau seama, în cea mai mare măsură pe convertiți. Din punctul acesta de vedere, situația catehetică și pastorală din România are de a face cu această materie primă. Eu aș traduce altfel ceea ce ați spus dumneavoastră. Nu le-aș spune creștinii trecători sau credincioșii trecători, ci infanții. I-aș asemăna cu copiii. Sfântul Pa-

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

vel spune: „nu vă pot hrăni cu hrană tare; trebuie să vă dau lapte”, lucruri foarte simple și elementare. Nu sunt convins că majoritatea acestor creștini infantili sunt chiar siguri de mântuirea lor. Probabil că o parte din ei au sentimentul acesta. Cred că mai degrabă noi, adică Biserica încercăm să-i câștigăm, poate să-i încurajăm, vorbindu-le de ceea ce Dumnezeu le dă gratuit, de ceea ce Dumnezeu le oferă fără să le ceară nimic. Sunt absolut de acord cu tot ceea ce ați spus dumneavoastră referitor la necesitatea indispensabilă a angajamentului creștin că nu există mântuire fără acest asalt, fără acest efort. Împărăția lui Dumnezeu se ia cu acest efort pentru că acest efort ne transformă în cei pe care Dumnezeu vrea să-i ducă în Împărăția Sa. Însă problema e cum să-i facem pe acești oameni să crească. Pornind de la ceea ce sunt, de la infantilismul acesta, de la a face lucruri formale prin care cred că câștigă ceva în mod automat. E o mare problemă și nu am experiența pastorală în calitate de preot, însă revin la un lucru pe care l-am spus aseară, care regret că se petrece așa, și anume, uneori se insistă foarte mult pe aspectele participării, ale încadrării într-o viață liturgică, și se neglijează în foarte mare măsură angajamentul în comunitatea creștină, în ceea ce facem, unii în raport cu alții. Este foarte frecventă situația, la noi, în care cel care se cuminecă, cel care se împărtășește, nu știe cine e cel dinaintea sa și cel din urma sa. Suntem niște creștini anonimi unii pentru alții. Avem biserici mari, intră un număr de credincioși acolo care participă. Fiecare își satisface sau caută să își satisfacă nevoia religioasă, dar încercăm să îl întâlnim pe Dumnezeu pe care nu-l vedem, și nu ne interesează fratele pe care îl vedem. Și prea puțin suntem învățați să luăm aminte la taina comuniunii cu lucrurile pe care le avem la dispoziție - taina fratelui, cum se numește ea uneori – ca și mijloc, ca și modalitate mistagogică de inițiere în cunoașterea lui Dumnezeu. Vă mulțumesc personal foarte mult, pentru acest material deosebit de frumos, de inspirator pentru ceea ce avem de făcut, inclusiv pentru studenții noștri de la facultatea de teologie. Vă mulțumesc!

V. Iakunțev: În spatele cuvintelor dumneavoastră se simt îngrijorarea și durerea. Probabil, astfel de oameni nu pot fi numiți prunci întru Hristos. Aceasta este o încercare de a atenua situația, dar nu poți fi întotdeauna un prunc. În mod normal, pruncia trece repede. În Rusia, ca urmare a eforturilor pentru revigorarea vieții bisericești, cum am văzut în ultimii 25 de ani, a fost obținut un rezultat – absența aproape completă a oamenilor nebotezați. În același timp, nu am obținut îmbiserizarea oamenilor. Oricât de ciudat ar părea, situația actuală în mod evident este mai precară decât cea care a fost înainte, deoarece practic este neschimbabilă. Când la catehizare vin „enoriașii trecători”, de obicei, sunt oamenii a căror conștiința încă nu a adormit și niciodată nu îi lasă liniștiți. Ei simt că ceva nu este bine în viața lor și vor să schimbe asta. Dar astfel de oameni constituie minorita-

tea. Iar majoritatea sunt deja convinși că este normal de a trăi căldicel, chipurile, este chiar o manifestare a unei oarecare smerenii, conform căreia nu trebuie să cauți în viață ceva de sus. Iar omul care vrea să trăiască după Evanghelie să o împlinească în viața sa, este privit ca un nebun, mândru, eretic. Și oricine care într-adevăr dorește îmbiserificare reală, simte o presiune mare a „opinie publice”.

Pr. Vasile Bîrzu: Discuția este interesantă. Totuși, aș avea câteva precizări pentru o mai largă abordare a problemei mântuirii într-un mediu plin de ceea ce se cheamă superstiții și în același timp, mântuirea într-un mediu păgân, precum ați spus, și iarăși, la modul de a ne împărtăși de Hristos, chiar dacă nu ne împărtășim euharistic. La noi în țară, secularizarea adusă și de comunism și de capitalism, a distrus un nivel al unei conștiințe creștine exprimată exact prin așa-zisele superstiții populare, sau obiceiuri populare creștine. În cadrul unei națiuni, conștiința se manifestă pe mai multe planuri. Este conștiința eclesială, care aparține clericilor și teologilor care cunosc foarte bine viața bisericească, și această conștiință este aproape inaccesibilă unui simplu țăran. El structurează în universul său religios, al satului sau al comunității arhaice niște obiceiuri, unele la limita cu superstiția, prin intermediul cărora el își trăiește conștiința creștină religioasă. De exemplu, un văr de-al meu, preot într-o parohie, mi-a relatat cum o bătrână a venit cu o frică, cu un tremens religios: dacă pomana, parastasul pe care l-a adus a fost primit de Dumnezeu, pentru că ea a uitat o lumânare din cele 40 pe care trebuia să le pună pe colaci. Așadar, omul simplu își exprimă credința lui religioasă tocmai prin acest obicei. Și dacă privim obiceiul parastasului sau al punților, la înmormântare, regăsim toată mitologia antică, cu banul pus pentru a trece puntea pe râul Lethe, și așa mai departe. După părerea mea, a smulge un asemenea om din civilizația lui arhaică și a-l aduce într-o comunitate foarte teologică, înseamnă a-l omorî spiritual. Omul acela va fi dezdăcinit, sărăcit, secularizat și, în contextul în care cred că și dumneavoastră ați suferit aceste transformări profunde, prin comunism, a fost distrusă civilizația satului. Prin industrializarea forțată urbanizarea forțată, o mare parte din populația noastră creștină a pierdut acest nivel de conștiință religioasă arhaică, la nivelul căreia se amestecă păgânismul cu creștinismul. Sunt niște sinteze foarte interesante. Este aceea de care se ocupă antropologia și etnologia culturală, creștină sau mai puțin creștină. Din perspectiva aceasta trebuie să delimităm totuși: nu tot ce găsim printre aceste superstiții este valoros din punct de vedere creștin, dar este un nivel de manifestare a conștiinței religioase care trebuie abordat cu tact pastoral, cu înțelepciune, pentru că este totuși un mod în care creștinul se poate manifesta și rămâne creștin. Când îl dezdăcinezi de un astfel de mod, apare fenomenul protestantismului. Dumneavoastră, de exemplu, ca și popor creștin ortodox, în afară de nivelul acesta al conștiinței populare, ați reușit să realizați,

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

prin marii scriitori religioși ruși, Dostoievski, Tolstoi și alții, un nivel al conștiinței religioase culturale creștine. Noi, în România, nu am avut șansa aceasta. Marii scriitori au fost, în mare parte, iluminiști, și n-au creat valori creștine, lăsate în mari romane sau opere de artă. Trebuie să înțelegem fenomenul acesta al manifestării superstiției din perspectiva a ceea ce ne spune misiologia, prin noțiunile de transculturație și inculturație. Ca atare, trebuie ca și dumneavoastră să căutați, să studiați această antropologie culturală creștină. Formați acele obiceiuri, dacă nu există deja în cultura dumneavoastră. Pentru că ele sunt baricada a doua de existență a creștinismului. Dacă ne vom strădui să formăm doar o conștiință strict teologică, poporul care nu ajunge la profunzimea teologică înaltă, când i se va lua aceasta, se va afla într-un vid total. Acesta este un aspect. Cealaltă problemă este cea a mântuirii, și ca păgân. Din viața sfântului Nifon al Constanțianei, un sfânt din secolul al V-lea din Bizanț, aflăm că el se roagă lui Dumnezeu: ce se va întâmpla cu păgânii care nu l-au cunoscut pe Hristos? Și i se dă răspuns prin revelație, că Dumnezeu nu-i va pierde, dacă au împlinit legea morală naturală. Dar nu vor cunoaște toate tainele împărăției lui Dumnezeu, pentru că, neprimind harul și neavând experiența personală a relației cu Hristos, nu au crescut în Hristos. Vedeți, e un cadru mult mai larg. Dumnezeu vede în această perspectivă pentru cei care nu pot să se mântuiască urmând calea creștină.... Meditam de multe ori asupra tâlcuirilor la Apocalipsă a lui Agatanghel, din Muntele Athos. Există o carte, *Sfârșitul omului*, a lui Nicodim Aghioritul. Vorbește acolo, într-un limbaj foarte poetic, metaforic, despre capiștile idolești, prin care se înțeleg războaiele mondiale, în care se aduce jertfă umană. Câți, cum se mântuiesc? Poate pentru cei jertfiți în capiștea idolească, în război, se mai roagă și alții, și dintre ei, se mântuiesc. Cadru e mult mai larg. Noi căutăm să înțelegem exact mediul nostru teologic sau al unei frății creștine. Însă lumea e lansată și montată de Dumnezeu în niște cadre ale mântuirii care funcționează mult mai larg. În rest, cu împărtășirea fiecărui credincios, trebuie să ținem cont că în Liturghie suntem prinși într-o mișcare înaintea și în Dumnezeu. Și chiar dacă un credincios nu se împărtășește la o liturghie, sacramentală mă refer, icoanele se întipăresc în el, predica se întipărește în el, Pantocratorul cu făpturile heruvimice, care sunt chipul sufletului, se reîntipărește în el și pune har și ordine divină profundă în om. Biserica este mai mult decât predică sau decât simplă împărtășanie. Clădirea Bisericii este un simbol mistagocic total, care ne răpește în împărăția lui Dumnezeu.

V. Iakunțev: Soarta duhovnicească a multor oameni nu ne este clară până la sfârșit. Știm că Dumnezeu vrea ca toți să se mântuiască și să ajungă la cunoașterea adevărului (1 Timotei 2:4). Aceasta înseamnă că există, să zicem, o anumită conversație tainică a sufletului cu Dumnezeu, încă de la concepere. Dar Scriptura,

Dezbateri

totodată, ne spune că există doar două căi. Și omul respectiv alege și merge fie pe una, fie pe alta. Deci, nu este vorba că am trebui să nu credem în mântuirea cuiva, să punem niște granițe samavolnic, să condamnăm pe cineva. Este vorba că granițele nu trebuie estompate – și, aparent, Biserica ar trebui să aibă grijă de aceasta. Biserica trebuie să mărturisească despre calea vieții și calea morții! Fără această mărturie, omul nu are nici măcar o șansă de a face o alegere duhovnicească. Este clar că oamenii se află pe pământ în condiții foarte diferite. Sunt foarte mulți care niciodată în viața lor nu l-au întâlnit pe vreun creștin viu. Însă toți au numai cele două căi. Dar acolo unde Biserica se arată pe sine, acolo unde apare un creștin, acolo ar trebui să fie și o mărturie. Una dintre cele mai mari probleme la care ne referim, vorbind despre superstiții, constă în faptul că absența mărturiei sau mărturia necuvenită liniștesc conștiința omului, o scufundă în somn narcotic.

D. Gzgian: Alăturându-mă cuvintelor de mulțumire, îmi voi permite un șir de observații care, sper, vor fi constructive, dar critice. Mai corect, acestea pur și simplu dezvoltă tema. Mi se pare că demult a venit timpul să reieșim din premisele că există diferite forme de religiozitate, precum și diferite forme de credință, și să nu ne mai mirăm de acest fapt. Credința, în acel sens în care au trebui să o înțelegem, din punctul de vedere al revelației Noului Testament, este un dar și o responsabilitate. Prin urmare, acesta se revelează nu oricărui om, nu pur și simplu, ci pe o anumită temelie substanțială. Această temelie substanțială este o istorie îndelungată a relațiilor cu Dumnezeu. Oare au trebui să ne mirăm că în acele țări și popoare care nu au o istorie similară cu cea a Vechiului Testament, ci a avut loc încreștinarea imediată în masă, ne confruntăm cu atât de numeroase aberații de credință? O altă întrebare este ce să facem cu toate acestea. Desigur, această întrebare este și mai complicată. Uneori mă gândesc (din disperare, nicidecum nu este o recomandare!): poate că fie ar trebui să se pună înapoi zeul păgân Perun, fie să se introducă din nou practica viețuirii drepte conform Vechiului Testament, dar în afara creștinismului. Este clar că aceasta este o utopie, deoarece este imposibil să se tragă o linie formală de demarcație și să se aducă situația la starea ei inițială. Dar trebuie să reieșim din aceste condiții.

Ne-am obișnuit să repetăm: omul nu se naște credincios, ci devine credincios. Dar și omul nu se naște ideologic, ci devine ideologic. Cel mai mare pericol, din punctul meu de vedere, este credința nu ca o superstiție, ci ca o ideologie. Și în acest sens, ceea ce a fost menționat aici – clericalismul, modernismul, fundamentalismul, autosuficiența nevoințelor ascetice, credința în originea satanică a CNP-ului și chiar în sfintele taine *ex opere operato* (convingerea cea din urmă este discutabilă) – reprezintă un tip de ideologii distructive. Conviețuirea cu superstiții poate fi mult mai liniștită. Omul se naște superstițios, deoarece este religios în

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

firea sa. Din păcate, ne-am obișnuit cu faptul că cuvântul „religie” ar trebui să denote ceva cu siguranță bun. Dar întrebarea este: oare de ce? Noi toți, într-un fel sau altul, știm despre diverse practici religioase. Și, totuși, știm bine că istoria revelației este istoria depășirii unor astfel de practici. Credința în Dumnezeu, Creatorul adevărat, nu doar că nu se asociază cu acestea, ci înseamnă actul primar de depășire a acestora. (A ce anume? Întrebarea).

Dacă oamenii se nasc religioși, este posibil, cred, să admitem presupunerea că religiozitatea este o trăsătură arhetipică a conștiinței umane. Dar de ce fel de conștiință este vorba? În limbajul biblic aceasta se numește „căzută”. Superstiția este un arhetip care tot timpul hibernează și periodic se trezește. Se știe când anume se trezește – atunci când omul își pierde controlul asupra circumstanțelor. Este un motiv standard. De aceea, nu am trebui să ne mirăm de faptul că aghiasma sfințită la sărbătoarea Botezului Domnului ar fi *alta* decât cea care a fost sfințită într-o altă zi. Nu mă pot pune în poziția acelei persoane care gândește așa. Dar dacă vreau să înțeleg după ce se ghidează omul care deosebește una apa sfințită de alta, trebuie să învăț cumva despre asta.

Pe de altă parte, știm bine că în interiorul culturilor păgâne uneori apare brusc o anumită nevoie de natură nereligioasă și chiar de origine nereligioasă. Este o formă de depășire a religiozității arhetipale. În acest sens, îmi place să amintesc un episod cu rugăciunea lui Socrate: „Dragă Pan și toți zeii locali...” Este o rugăciune de mulțumire, cu un conținut moral foarte puternic: „drept bogat să-l consider pe cel înțelept”. În timp ce Socrate, după cum toți își amintesc, a fost condamnat pentru „coruperea tinerilor”, pentru că i-a învățat să venereze „alți zei”, neadevărați. Calea socratică este o cale spre revelație. Și primii creștini aveau suficientă intuiție, înțelepciune și iluminare de sus să considere astfel de oameni, cum ar fi Socrate, drept „creștini înainte de Hristos”. Nu este doar un compliment, nu doar un procedeu apologetic, este ceva mai mult.

Din aceste poziții, de asemenea, nu suntem obișnuiți să vorbim despre ceea ce se întâmplă cu noi, despre ce se poate întâmpla cu alții care Îl caută pe Dumnezeu, dar din diferite cauze nu Îl pot găsi. Întrebare: oare Socrate era credincios? Din punctul de vedere creștin, nu. Din punctul de vedere al practicilor păgâne tradiționale, pentru cultura de acolo – de asemenea, nu. El nu ar fi mers la Delphi la un oracol să-și cunoască soarta, nu era interesat. Dar acesta era un om devotat adevărului. Din acest punct de vedere, el ne este mult mai apropiat în credință decât acele categorii ale „credincioșilor” pe care le-a enumerat Vladimir Iakunțev. Concluzia mea este următoarea: trebuie să revizuiți fundamental raportul dintre aceste noțiuni și practici. Atunci când vorbim despre Biserica, trebuie să nu mai gândim în categorii de țări, popoare, etc. Cred că astfel de reflecții ar trebui să ne ducă și la această concluzie.

Și al doilea moment. A fost expusă o părere care susține că de vină este Conciliul Tridentin, iar mai devreme – și Fericitul Augustin. Nu pot să nu sar în sprijinul lui Augustin. Îl iubesc foarte mult, faceți cu mine ce vreți. Nu sunt un adept al ideii privind lucrarea forțată a harului divin, dar de dragul dreptății trebuie să adaug că nu avem nici o alternativă constructivă. Pelagianismul este mult mai primitiv, iar ideologia Conciliului Tridentin este și mai primitivă. Acolo nu este nici o umbră a augustinismului. De aceea, toate variantele înalte și pozitive ale căutărilor catolice – și teologice, și spirituale – erau de origine augustiniană și tot timpul provocau condamnarea din partea ultramontanistilor. Uneori erau interzise în mod expres prin enciclice papale speciale. Astfel, pr. Serghei Bulgakov a avut dreptate: noi, ortodocși, desigur, trebuie să depășim unilateralismul lui Augustin, dar pentru aceasta trebuie să elaborăm o învățătură integrală despre har. Faptul că în practica bisericească aghiasma sfințită de Bobotează și apa sfințită în alt timp se consideră diferite din punctul de vedere al puterii harului, este, pe de o parte, o dovadă că nu avem nici o învățătură ortodoxă despre har, iar, pe de altă parte, aceasta nu este inclusă nici în teologia academică rafinată.

Și cu privire la captivitatea apuseană a teologiei ruse. Este o frază imposibil de frumoasă. Dar, îmi cer scuze, cine pe cine a încătușat? Captivitatea, de fapt, a fost una voluntară. Așa cum a spus un poet: „Privirea ta minunată m-a captivat, vocea ta în sufletu-mi răsună”. Desigur, eu însumi sunt un adept al opiniei că trebuie să dăm toată vina pe Conciliul Tridentin (iar pe cine altcineva?). Dar așa, printre altele, consideră și mulți catolici gânditori, de aceea, aici nu avem nimic nou de spus. Mă interesează altceva: de ce captivitatea a fost atât de amplă? De ce în conștiința ortodoxă grecească atât de liber pătrunde doctrina privind cele șapte Taine care, vorbind la modul general, la acel moment, în Apus nici nu era o doctrină, mai ales obligatorie? Conciliul Tridentin doar l-a canonizat, cu anumite abateri. Iar în varianta lui Petru Lombard, și în cea a lui Toma din Aquino, aceasta nici nu este o doctrină, mai ales obligatorie, ci reprezintă doar niște considerente particulare. Oamenii au dreptul să-și exprime păreri particulare. Iar cei care sunt capturați de asemenea păreri? Cine poartă mai multă responsabilitate? Toma din Aquino nu a forțat pe nimeni. Nu a obligat pe nimeni să traducă „Summa theologiae” în limba greacă. De ce au început să traducă? Din curiozitate.

De fapt, ceea ce ne-am obișnuit să înțelegem sub denumirea de sacramentologie catolică, este un strat al conștiinței bisericești care este situat între stratul cel mai de jos, neînvățat, și acel vârf mistic prin care întotdeauna se deosebea conștiința sacramentologică creștină orientală. Dar această „înălțime” a lui Nicolae Cabasila, a lui Maxim Mărturisitorul, oare era accesibilă mulțimilor? În secolul al XI-lea, oamenii care mergeau regulat în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, oare știau ce liturghie se săvârșea? Iată noi acum știm că acolo se săvârșea liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, care a înlocuit liturghia Sf. Vasile cel Mare

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

(aparent, după biruința asupra iconoclasmului). Iar enoriașii permanenți oare au observat acest lucru? Și oare au avut vreo posibilitate să-l observe? Iată la ce mă gândesc de fiecare dată când este vorba de sus-menționata captivitate, care, fără îndoială, a avut loc, dar nu în sensul că ar fi venit un acaparator și și-ar fi impus propriile condiții. Deși, desigur, trebuie să recunoaștem de dragul dreptății că dacă nu ar fi avut loc Conciliul Tridentin, totul ar fi fost mult mai bine.

Pr. Vasile Grăjdian: Referitor la catehizare. Noi, preoții, și creștinii ortodocși credem că noi toți suntem, vrând nevrând, învățători, cateheți. Am fost și noi, la rândul nostru, cât am fost, mai mult sau mai puțin, catehizați. Într-o succesiune apostolică, până la primul catehet, punctul zero, care este Hristos, învățătorul sau catehetul prin excelență. Și atunci, când avem momente de criză catehetică ne întoarcem și noi, nu ca protestanții, dar ne întoarcem, să vedem cum reușea să facă modelul nostru, al tuturor, cum făcea cateheză. Și probabil că uneori ajungem la o foarte mare și înaltă smerenie. Și în ce sens? Dacă Dumnezeu, marele catehet, a avut doisprezece ucenici, unul dintre ei zice, după ani de catehizare, în care era cu siguranță și har și duh, Filip, zice „arată-ni-l pe Tatăl”. Iisus întreabă „cine sunt Eu?” Petru răspunde „Tu ești Hristos”, însă, după aceea, spune „dar să nu te duci la Ierusalim să te omoare”. De Iuda, nu mai vorbim. Eșec catehetic total. Așadar catehizarea s-ar putea să fie foarte greu, un proces, foarte dificil, în fond. Cam pe aici e problema aceasta. Ce se întâmplă, de fapt, când se catehizează cineva, și ce se întâmplă mai departe. Probabil că ține de această smerenie a noastră. Învățătorul nostru ne-a arătat că e ceva foarte greu, că ține de libertatea omului, de toată această taină a chipului lui Dumnezeu.

A. Kopirovski: La început, ascultând referatul lui Vladimir Iakunțev, mă bucuram mult că dumnealui a reușit să adune și să expună toate acestea în mod consecvent. Apoi mi-am dat seama că ceva nu este în regulă aici. Mi se pare, a avut loc o substituție a termenului. Totuși, cuvântul „superstiție”, de obicei, se referă la lucruri destul de nevătămătoare. O pisică neagră îți taie calea – înseamnă că trebuie să te întorci; dacă a strănutat cineva în timp ce vorbești, înseamnă că ai spus adevărul, etc. Acestea sunt lucruri, pe de o parte, amuzante, pe de altă parte, cam stupide. Totuși, este cunoscut faptul că Pușkin, mergând spre Petersburg pentru a participa la revolta decemбриștilor, s-a întors din cauza unui iepure care s-a aruncat sub picioarele calului, acesta considerându-se un semn rău. În acest caz, slavă lui Dumnezeu că poetul a procedat conform acestei superstiții. Dar, desigur, astfel de lucruri nu trebuie discutate prea în serios.

Iar ceea ce domnul Vladimir Iakunțev a calificat drept superstiții, nu se mai referă la pisici și iepuri. Cred că toți au fost impresionați numărul de „enoriași

Dezbateri

trecători” în bisericile noastre: 95-97 la sută, poate că și mai mult. Și dacă punem întrebarea la modul serios, atunci ar trebui să se vorbească nu de superstiții, ci de o altă credință, una falsă. Se crede că ceva trebuie făcut cu „enoriașii trecători”, de exemplu, să fie catehizați. Dar nu vor să fie catehizați, fiind siguri că la ei totul este corect. Mai degrabă, ar încerca să-l catehizeze pe catehet însuși, să găsească la el erezii și să-și spele creierul.

Cred că trebuie să se înțeleagă ce anume nutrește această „credință”. Iar izvorul aici este foarte adânc. Părintele Vasile a reamintit de Dostoievski, Tolstoi. Se mai poate aminti de Nicolae Leskov. În opera sa literară este un personaj, un călugăr de înaltă viețuire creștină, care reflectează asupra creștinării Rusiei și spune despre acesta foarte simplu: „Vladimir s-a grăbit”, avându-l în vedere pe cneazul Vladimir, care a creștinat Rusia,”iar grecii au viclenit, i-au botezat pe cei neînvățați”.

S-ar putea gândi: oare ne pasă de cuvintele unui personaj literar? Dar acestea, de fapt, reflectă realitatea celor întâmplate. Pe de o parte, sărbătorim aniversarea a o mie de ani de la creștinarea Rusiei. Dar rămâne problema că creștinii nu sunt învățați în credința lor. Pentru că oamenii, așa cum a spus corect profesorul Moldovan, nici nu se gândesc la mântuire. Nu au siguranța falsă în mântuire, nici nu se gândesc la aceasta. Doar doresc să-și aranjeze viața puțin mai bine, cu ajutorul lui Dumnezeu.

Un alt exemplu din literatură, de data aceasta – din cea engleză: C. S. Lewis în cartea sa „Creștinismul redus la esențe” a scris, comparând metaforic ajutorul lui Dumnezeu cu construirea unei case: „Tu ai crezut că el va face din tine o colibă obișnuită: dar El construiește un palat. El însuși intenționează să vină și să locuiască acolo”. Omului îi este incomod, greu, chiar îl doare. Nu este vorba de lucruri mărunte, nici de superstiții, ci de problema vieții conform credinței.

Este foarte posibil că „enoriașii trecători” se mântuiesc, poată că și mai ușor decât mulți alți enoriași. Dar tragedia constă în faptul că aceștia se mântuiesc nu datorită credinței lor, ci mai degrabă în ciuda ei. Se mântuiesc ca păgâni sinceri, dar cei din jur îi percep ca pe creștini! Acest fapt este foarte trist și greu. De exemplu, se formează cozi de mii de oameni la moaște sau lucruri sfinte, originea cărora este mai mult decât dubioasă. Când au fost aduse „darurile magilor”, un preot, nu un ignorant, ci unul care are pregătire teologică serioasă, admirator de Schmemmann, deloc un „enoriaș trecător”, a spus îngândurat: „Ce uimitor, cu aceste daruri se juca Pruncul Hristos...”. Am fost uluit. Și așa vorbește un om învățat, care suferă de fundamentalism, râde de superstiții!

Vreau să subliniez că situația este mai gravă decât credem. Și nu la nivel de superstiții, care pot fi îndreptate prin catehizare sau prin ceva similar. Este important ca reperatele să fie puse corect, ca să nu se irosească puterile în zadar pe lucruri

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

mărunte. Suntem obligați să abordăm această problemă, pentru că nu se poate vorbi doar despre frunze, neținând seama de rădăcini.

D. Gasak: Treptat, am ajuns la întrebarea: ce este creștinismul în lumea contemporană cum se înfăptuiește nu numai în învățătură, ci și în viață? Cred că, reflectând asupra creștinismului contemporan, nu mai putem opera cu astfel de concepte globale, cum ar fi popoare, țări etc. Cu toate acestea, creștinismul chiar și acum nu este liber de vocația sa istorică. Poate că trebuie să schimbăm focalizarea viziunii noastre asupra acestei vocații, să ne concentrăm mai mult asupra vieții noastre „aici și acum”. Dacă vorbim despre roade – iar Evanghelia ne cheamă să evaluăm toate, inclusiv credința și viața noastră de creștini, după duh și sens – trebuie să recunoaștem (dacă suntem cinstiți cu noi înșine și față de Dumnezeu) că mai avem foarte multe de făcut.

Voi aduce un exemplu. Institutul nostru se află în această clădire din anul 1995, adică deja de douăzeci de ani. Mai mult decât atât, în prezent, Institutul, de fapt, gestionează acest bloc. Serviciul nostru de gospodărire este responsabil nu numai pentru spațiile Institutului, dar și pentru întregul bloc. Toate relațiile cu autoritățile, cu organizațiile administrative ș.a.m.d. sunt pe umerii noștri; adunările proprietarilor, de asemenea, se desfășoară la noi, în sediul Institutului. Dar în decursul tuturor acestor douăzeci de ani, din locatarii blocului, la rugăciune au venit doar câteva persoane. Pe de o parte, ținem minte, desigur, că nu este prooroc disprețuit decât în patria lui. Dar pe de altă parte, acest exemplu arată cât de dificilă este sarcina creștină. În decursul acestei perioade de timp, situația în bloc s-a îmbunătățit în mod obiectiv, a devenit mai liniștită, dar aceasta nu înseamnă că printre locatarii ne-am găsit frați întru Hristos. Pentru a ajunge la starea actuală a lucrurilor în bloc, din punct de vedere economic și uman, ne-au trebuit douăzeci de ani. Dar noi nu credem că vom trăi veșnic pe acest pământ și că mai avem mult timp înainte! Nu avem atâta timp. Iar ce să mai vorbim la nivel de oraș sau țară.

Pr. Gheorghi Kocetkov: Mulțumesc mult! Desigur, acum am extins foarte mult tema. Sunt absolut de acord că am ajuns la un spectru larg de probleme legate de poziția fundamentală a Bisericii, a creștinismului în lumea modernă. Acestea sunt probleme serioase nu numai în Ortodoxie – în întregul creștinism (și uneori nu numai în creștinism) – rezolvarea cărora ar putea necesita mult efort și timp. Probabil că trebuie să se vorbească despre asta și în cadrul unor evenimente mici, cum ar fi dezbaterile de aici, nu numai în cadrul unor simpozioane de anvergură, apropo, de multe ori inutile. Dezbaterile pe scară mică pot fi mai fructuoase, mai creative.

Acest context trebuie întotdeauna amintit, și este important să îl evaluăm cu trezvie (cumpătat). Nu putem avea nici un fel de triumfalism, pentru că, în prezent,

creștinismul nu se află într-o poziție de invidiat în întreaga lume, mai ales în Ortodoxie. În Ortodoxie acum nu sunt teologi proeminenți. Se încearcă să se facă campanii artificiale de PR: ba se promovează Muntele Athos, ba icoane, ba cântări. Acestea au început să pătrundă în cultura de masă, dar nu merg în profunzime. Mai ales că apar foarte puține lucruri noi, ceea ce ne arată că procesele creative în Biserică, adică, procesele duhului, s-au oprit. Iar acesta este un simptom grav. Una este de a reproduce și de a se stiliza după ceea ce a fost cândva, ba chiar și asta adesea este un concept inventat de noi, și cu totul alta este de a merge înainte în condițiile actuale.

Totuși, aș vrea să spun anume despre superstiții. Desigur, nu trebuie să lege aceasta de problema păgânismului, pentru că inevitabil ar trebui să se spună că există diferite feluri de păgânism, nu toate sunt maligne. Există lucruri de mijloc, cum ar fi cultură sau popor. Oare poate fi privit un popor ca o valoare? Da. Nu este o valoare creștină, dar pentru noi, creștinii, de asemenea, are însemnătate. Cultura, de asemenea, nu este un fenomen pur creștin, la fel ca și religia, partea religioasă a creștinismului. În acest sens, în creștinism nu este nimic original. Dar în creștinism, totuși, există ceea ce nu aparține întregii omeniri în originile ei, ci a fost adus pentru întreaga omenire, Biserica fiind chemată să mărturisească despre acest dar. De aceea, sunt absolut de acord: Biserica nu trebuie să se amestece cu păgânismul, Biserica nu trebuie să pună valorile păgâne pe primul loc, ceea ce tot timpul are loc în Biserica Ortodoxă, atunci când acele valori ale vieții de zi cu zi – muncă, familie, sănătate, odihnă, divertisment – sunt puse de oameni pe prim plan. Tocmai acesta este păgânismul, deoarece nu conține nimic creștin. Nu suntem împotriva familiei, nu suntem împotriva sănătății sau a muncii. Dimpotrivă, ne bucurăm mult când omului îi merge totul bine în familie, la serviciu și cu sănătatea. Dar noi trebuie să înțelegem că pentru fiecare creștin acest lucru nu este pe primul loc. Creștinul trebuie să fie capabil să-și sacrifice totul, dacă la celălalt capăt este mărturisirea lui Hristos. Creștinul trebuie să fie gata să-și jertfească și familia, și sănătatea, și locul de muncă, să dea absolut totul, pentru că există ceva mai important. Despre aceasta ne învață toți sfinții, întreaga Evanghelie: „Cine nu va lăsa pe tatăl său și pe mama sa și pe frații săi și toate averile sale și nu-și va lua crucea sa și nu-Mi va urma Mie, nu este vrednic de Mine”. Dar creștinismul s-a adaptat la lumea aceasta, și în Ortodoxie, din păcate, aceasta foarte des chiar se binecuvântează. Unii preoți le spun deschis mirenilor: pentru ce să vă băgați în teologie, nu e treaba voastră; pentru ce să luați parte la slujbe, pentru asta sunt preoți; iar voi să vă ocupați de familie și muncă, iată acestea sunt treburile voastre, ale mirenilor, cele lumești, deoarece sunteți din această lume. Iată aceasta este o abatere fundamentală.

Vorbind de superstiții, în primul rând trebuie să se spună despre idoli. La catehizare adesea vin oameni care pot fi numiți „enoriași trecători”, din când în

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

când vin la biserică. Unii nu sunt „enoriași trecători”, nu trec prin nicio biserică, dar 80-90 la sută din aceștia sunt botezați. Unii merg regulat la biserică, din punct de vedere formal sunt enoriași permanenți, dar, de fapt, sunt „enoriași trecători”, chiar dacă merg în fiecare duminică, pentru că nu participă la nimic, nu își asumă responsabilitatea pentru nimic.

Desigur, aici se găsesc tot felul de demoni și idoli. Îi întrebăm pe toți cei care vin la prima etapă a catehizării: ce idoli aveți, cu ce idoli ați venit? Oamenii privesc cu gura căscată, la început nici nu înțeleg despre ce este vorba. Ce fel de idoli, de unde idoli, aceștia au existat acum un mileniu! Într-adevăr, oamenii asociază idoli cu Perun sau cu zeități păgâne din Grecia Antică. Și îl întrebăm pe fiecare: hai, arată-ne zeitățile tale casnice, unde-ți ascunzi idoli? La început, această întrebare provoacă confuzie.

Oamenii niciodată nu și-au pus astfel de întrebări. În general, ei cugetă despre Dumnezeu în categorii de „ce” și nu de „Cine”. Cred că toți cei prezenți aici sunt învățați și înțeleg foarte bine ce înseamnă dacă credinciosul vorbește despre Dumnezeu în categorii de „ce”. De aici reiese că el nu ar crede în Dumnezeu Cel viu, iar acest lucru este deja grav. În același timp, omul poate să se împărtășească, să se spovedească regulat, să-i povestească duhovnicului toate peripețiile vieții sale de zi cu zi și să primească sfaturi înțelepte, încercând chiar să le și îplinească – probabil, în mod superstițios, fără chibzuire. Când omul percepe ceva fără chibzuire, ca în armată, fapt despre care am discutat ieri, aceasta este o credință deșartă. Iar noi, preoții, foarte adesea o încurajăm, pentru că așa ne este mai ușor. Ne prefacem că aceasta este ascultarea sau smerenia. Dar este un surogat, este falsa smerenie, falsa răbdare, falsa ascultare. Nu mai deosebim autenticul de fals.

Se pare că idolatria nu este doar o încălcare formală a poruncii, ci, într-adevăr, cel mai mare rău. În Vechiul Testament, acesta este cel mai mare păcat. Acolo au fost multe păcate de moarte pentru care omul trebuia să fie ucis imediat cu pietre. Totuși, principalul păcat este idolatria, întregul Vechi Testament este despre asta. Desigur, acolo este și nădejdea că adevărul va străluci, și acesta a strălucit întru Hristos. Iar noi vedem și percepem prost acest adevăr.

Cred că în aceasta, constă toată esența referatului și a temei ridicate de Vladimir Iakunțev. Îi mulțumesc mult pentru acest referat. Cred că este foarte bun. Atunci când a fost prezentat în prima sa versiune la conferința de anvergură „Lecturile de Crăciun”, a produs o impresie foarte puternică asupra oamenilor. Dar ei au început să se opună, deoarece mulți nu doresc să schimbe nimic. Toți au înțeles că dacă se ia în serios acest text, să perceapă nu doar referatul respectiv, dar întreaga problemă abordată, ar trebui să se schimbe viața, parohia, eparhia; preoți și mireni ar trebui să fie învățați altfel, toate ar trebui să fie făcute altfel. Dar oare cine o va face? De ce

Dezbateri

catehizarea este atât de importantă? Nu trebuie să se uite dacă omul este botezat sau nebotezat, dacă se împărtășește sau nu. Acest lucru poate avea însemnătate foarte mare, dar poate și să nu aibă nici o însemnătate pozitivă.

Toate aceste întrebări, desigur, ne vorbesc despre faptul că Biserica de peste tot are nevoie de renaștere. Mai ales le este dificil societăților tradiționale ortodoxe în care Biserica pare că a biruit, având rădăcini de o mie de ani, deoarece se creează o impresie că totul ar fi bine: hai să mergem puțin mai des la biserică, să citim mai mult Biblia, să ne spovedim mai des. Dar problema este alta, prin asta nu se poate îndrepta nimic. Tocmai pe teritorii misionare noi, creștinismul este mult mai viu, profund și serios.

Chiar și pe mine m-a mirat enorm acest fapt, atunci când am fost în India, în Bangalore, la o conferință pe tema misiunii, organizată de neortodocși. Acolo au fost și participanți ortodocși, și membrii Bisericilor vechi-orientale. Dar pe mine m-a uimit faptul că s-a vorbit despre misiune în Asia de Sud-Est, în toate acele țări în care, după cum știți, condițiile pentru misiune sunt cele mai nefavorabile. Am văzut că acolo creștinii mereu se jertfesc pe sine, își pun viața pentru Hristos, acolo Hristos îi învață adevărata viață creștină. Ei nu sunt ca penticostalii noștri care, neavând de făcut nimic, vorbesc în limbi. Creștinii din Asia fac misiunea adevărată, propovăduiesc creștinismul adevărat, deși în unele forme care ni s-ar părea cam dubioase.

Superstițiile noastre pot fi nepericuloase, la nivel de glumă, dar pot fi unele grave, atunci când omul crede mai mult în coincidențe sau felurite lucruri magice decât în Dumnezeu, atunci când înlocuiește credința în Dumnezeu cu superstiții, adică cu credințe neserioase, iresponsabile. Desigur, faptul că pe noi este păcatul idolatriei și numeroaselor superstiții, este o provocare foarte serioasă pentru fiecare ortodox, mai ales pentru cel care trăiește într-un mediu tradițional.

D. Gasak: Cu multă părere de rău, vom încheia dezbaterile noastre. Totuși, voi repeta faptul că am ajuns la un subiect foarte important: ce este Biserica creștină azi și cum se manifestă, cum mărturia despre Hristos, revelația Evangheliei se înfăptuiește în viața fiecărui creștin. Poate că acest subiect va fi tema viitorului simpozion. Pe de altă parte, faptul că, într-un fel sau altul, am ajuns la abordarea acestei întrebări este dovada anumitor roade ale dezbaterilor de două zile.

Încheind, aș vrea să le mulțumesc și raportorilor, și celor care au luat parte la aceste dezbateri. În opinia mea, acest simpozion – prima întâlnire și primul dialog teologic între cele două școli ale noastre – nu numai că a avut loc, dar le-a și adus o anumită creștere tuturor participanților la dezbateri. Întotdeauna este important nu numai să se comunice cu colegii din aceeași țară, dar și să se asculte și să se reflecteze asupra părerilor colegilor din alte țări, culturi, circumstanțe

Problema superstițiilor la enoriași și calea eliberării de superstiții în procesul catehizării

de viață. Tema principală a simpozionului nostru dedicat problemelor actuale ale vieții bisericești, a fost abordată, poate nu pe deplin, dar, totuși, în aspectele ei de bază. Am pornit discuția de la problema tradiției, apoi am atins chestiunile legate de tradiția canonică a Bisericii, tema legii și harului, legii și iubirii. Și întâlnirea noastră a fost concluzionată prin dezbaterile frumoase de după referatul lui Vladimir Iakunțev privind problema superstițiilor în viața bisericească actuală. Cred că toate acestea constituie un rezultat foarte important.

S. Moldovan: În mod evident era inevitabil ca discuția să cuprindă un orizont mult mai mare decât puteam noi să-l acoperim. Asta în mod sigur, pentru că viața este un tot și ori de unde am începe ajungem la întreg. Nu putem gândi nimic particular dacă nu avem în vedere întregul. Prin urmare, faptul că am început cu aceste subiecte și care nu se încheie aici, era un lucru la care ne puteam aștepta de la orice tematică am fi ales. Eu cred că cel mai important aspect a fost actul de cunoaștere reciprocă. Nu putem merge mai departe pe calea unui parteneriat mai profund, dacă nu tatonăm la început, la modul acesta foarte provizoriu, felul în care gândim, ce probleme avem, cum le simțim, cum reacționăm la marile provocări ale vieții bisericești contemporane. Am două propuneri concrete, ca în varianta publicată a acestor prezentări să fie incluse cât mai multe observații cu puțință. Deci nu doar textele extinse ale prezentărilor. Eu m-aș bucura foarte mult ca, măcar unele dintre cele mai interesante observații făcute aici să se regăsească și în varianta tipărită. Cred că ar fi un lucru foarte important. Toate comentariile au spus ceva, dar mie, cel puțin, unele mi-au plăcut în mod deosebit. Mi-ar părea rău să nu circule mai departe de acest grup de aici. Se pot și îmbogăți. Dacă cineva dorește de acum încolo, chiar dacă nu a intervenit aici, să scrie un comentariu, să-l dezvolte, cred că ar fi foarte bine. O pagină, două, o replică, un material întreg. Cred că n-ar fi bine să limităm doar la grupul celor care am discutat aici. A doua propunere, este legată de ce ar urma să facem. Mai departe vă propun, ca algoritmul de lucru, ca gazdele să propună tema întâlnirii. Deci, pentru anul viitor, la Sibiu, vă vom comunica din timp un subiect care, pentru noi e cel mai sensibil, dar bineînțeles care să aibă corespondent în preocupările dumneavoastră. Vom face mai multe propuneri. Dar propunerea să vină din partea celor care vor fi gazdele întâlnirilor. Vă mulțumesc în numele grupului nostru, în mod special, pentru aceste trei sesiuni de discuții foarte serioase, care reprezintă pentru noi o îmbogățire a orizontului de cunoaștere și o înțelegere mai concretă, mai în detaliu a problematicii bisericești cu care dumneavoastră vă confrunțați și lucrul acesta ne ajută și ne îmbogățește. Vă mulțumim tuturor celor care ați participat și vă adresăm de pe acum invitația călduroasă de a ne revedea la Sibiu, când puteți dumneavoastră, când este posibil. Ne-am dori să fie anuale aceste întâlniri. Cu ajutorul lui Dumnezeu vom reuși să

Dezbateri

precizăm toate detaliile în timp util. Vă mulțumim din tot sufletul pentru ospitalitatea dumneavoastră deosebită!

Pr. Gheorghe Kocetkov: La rândul meu, ca rector al Institutului, aș vrea să le mulțumesc tuturor și să spun că noi ne vom bucura mereu să continuăm cooperarea între instituțiile noastre de învățământ. Sper că aceste planuri despre care am vorbit acum vor fi realizate.